

ХОПТА С. Ф.,

здобувач

(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 341.951

ПРОФЕСІЙНИЙ ДОСВІД СУДДІ ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

У роботі автором узагальнено наукові погляди на питання розуміння професійного досвіду судді. Визначено наукові підходи до розуміння професійного досвіду судді та його впливу на поведінку у процесі прийняття суддею рішень під час здійснення судочинства. Встановлено місце професійного досвіду суддів у системі понятійно-категоріального апарату юридичної науки, уточнено його визначення. З'ясовано специфіку структурної будови професійного досвіду судді та охарактеризовано його складові елементи.

Ключові слова: правосуддя, суддя, внутрішнє переконання судді, правосвідомість судді, професійний досвід судді.

В работе автором обобщены научные взгляды на вопросы понимания профессионального опыта судьи. Определены научные подходы к пониманию профессионального опыта судьи и его влияния на поведение в процессе принятия судьей решений при осуществлении судопроизводства. Установлено место профессионального опыта судей в системе понятийно-категориального аппарата юридической науки, уточнено его определение. Выяснена специфика структурного строения профессионального опыта судьи и охарактеризованы его составляющие элементы.

Ключевые слова: правосудие, судья, внутреннее убеждение судьи, правосознание судьи, профессиональный опыт судьи.

The author summarizes the scientific views on the issues of understanding the professional experience of the judge. Scientific approaches to understanding the professional experience of the judge and his influence on the behavior in the process of making decisions by the judge in the implementation of legal proceedings are defined. The place of professional experience of judges in the system of conceptual-categorical apparatus of legal science is established and its definition is specified. The specifics of the structural structure of the judge's professional experience are clarified and its constituent elements

Key words: judge internal beliefs, judge legal consciousness, justice, judicial practice, judicial decision, mechanism for making of judicial decision.

Вступ. Професійний досвід судді, основу якого становлять ґрунтовна юридична підготовка, розвиненість і гнучкість логічного мислення, володіння навичками застосування набутих знань і норм законодавства, є одним із важливих чинників ефективного здійснення правосуддя, що забезпечується прийняттям законних і обґрунтованих рішень. На думку корифеїв юридичної науки, суддя – це професіонал, глибоко поважаючи себе людина, яка високо цінує своє ремесло і невіддільний від нього спосіб життя. Останній цілком покриває увесь життєвий, тривалий шлях судді, не залишаючи місця і часу для усякого роду улюблених занять, пристрастей, «слабкостей», які б надмірно відволікали від «вічного» ремесла. Звичайно, у житті судді є місце відпочинку «душі», але це не виключає, а, навпаки, запевняє нас у думці, що професіонал – це образ його життя, що включає побут, суспільні справи, стиль і уклад життя, почуття власної гідності [1, с. 42–43].

Постановка завдання. Метою цієї наукової роботи є дослідження професійного досвіду судді та його впливу на поведінку у процесі прийняття рішень під час здійснення судочинства. Означена мета забезпечує постановку та вирішення таких задач: 1) дослідження підходів до розуміння професійного досвіду; 2) визначення структури професійного досвіду судді.

Результати дослідження. Важливого значення для аналізу професійної правосвідомості судді має не лише процес формування, а й реалізації. У цьому аспекті правосвідомість безпосередньо залежить від набутого суддею професійного досвіду. Деякі аспекти вивчення професійного досвіду судді та його впливу на прийняття рішення у справі висвітлювались у роботах таких учених: В.Б. Авер'я-

нова, В.Ф. Бойка, С.В. Ківалова, М.І. Козюбри, Р.О. Куйбиди, В.С. Стефаніка, Л.Е. Орбан-Лембрика, І.В. Мартиненка, Н.К. Проценка, В.С. Ковальського, М.В. Оніщука, В.В. Онопенка, А.О. Селіванова, Ю.В. Чуфаровського та ін. Проте наукові розробки означених учених стосуються лише окремих аспектів професійного досвіду. У сучасній науці питання впливу професійного досвіду суддів на прийняття судового рішення залишається поза увагою, а запропонована проблема є актуальною.

Професійний досвід судді починається зі спеціальної освіти, яка дає майбутньому судді певний набір знань і навичок, необхідних у його професії, знайомить із латентними нормами і професійними практиками, сприяє засвоєнню професійного етносу, надає формальне підтвердження професійного статусу у вигляді диплома і, отже, легітимізує претензії судді як професіонала на знання права.

Значущість формування та розвитку професійного досвіду судді, його ролі у прийнятті судового рішення актуалізує розгляд категорії досвіду як особливої психологічної і філософської реальності судді як суб'єкта професійної діяльності. Наділення правом бути суддею означає надання йому суспільної довіри, оскільки займатися суддівською діяльністю може лише людина, яка усвідомлює свій суспільний і професійний обов'язок, виконує його за велінням совісті, виявляючи при цьому глибоку повагу до закону, нетерпимість до правового нігілізму у будь-яких його проявах, правдолюбство і повагу до людини, її честі та гідності, наполегливе прагнення до пошуків і досягнення істини.

Проблема професійного досвіду судді розглядається у юридичній літературі на підставі вчень психологічного та філософського розуміння досвіду і містить різні погляди щодо визначення професійного досвіду судді, серед яких є такі:

- а) професійний досвід судді – це складний психологічний феномен, що складається із сукупності знань, умінь і навичок (К.К. Платонов);
- б) професійний досвід судді розуміється як діяльність, закріплена у свідомості судді (О.В. Турчинов);
- в) професійний досвід судді – це складна система, що складається зі способів, прийомів і правил вирішення професійних завдань (Ю.К. Стрелков);
- г) професійний досвід судді – це впорядковані у свідомості судді образи пережитих подій (А.А. Кронік, Л.Ф. Бурлачук, Є.Ю. Коржова);
- д) професійний досвід судді – це результативна основа психологічних процесів, у якій закріплені всі професійні знання, уміння, навички, способи і технології діяльності, з якими має справу за своє життя суддя (Е.Ф. Зеєр).

На нашу думку, професійний досвід судді є процесом професійного становлення судді як фахівця, який передбачає самоактуалізацію, саморозвиток та самореалізацію у професійному середовищі.

На відміну від загального визначення професійного досвіду судді як сукупності вмінь, знань судді, накопичених під час освоєння професійних завдань і виконання їх [2, с. 157], наукове розуміння поняття професійного досвіду судді більш складне та визначає професійний досвід як частину життєвого досвіду судді [3, с. 304]. Структуру професійного досвіду судді становлять усвідомлені і несвідомі компоненти. До усвідомлених компонентів належать знання, орієнтири, еталони правильного виконання покладених на нього обов'язків та їх результатів, упорядкована система знань про засоби праці, її умови, про трудові відносини, що супроводжують його професійну діяльність. Крім того, суддя зберігає у своїй свідомості різноманітні емоційні переживання, що супроводжували його професійну діяльність у різноманітних ситуаціях. Емоційні переживання впорядковані не випадковим чином, але співвіднесені у свідомості останнього з системою його особистісних цінностей, світоглядом. Накопичений досвід професійної поведінки судді підпорядковується довільній регуляції, становить основу для передбачення, прогнозування, очікування подій у професійному житті.

Несвідома частина професійного досвіду судді охоплює професійні звички, установки, стереотипи, способи оптимізації професійних прийомів. Ці несвідомі механізми розвантажують свідомість судді від необхідності свідомого контролю рутинних, повторюваних форм активності, що дозволяє останньому зосередитися на мінливих моментах, на моментах, що вимагають творчого підходу, або на важливих і небезпечних моментах (наприклад, у разі колізії у нормах права).

Таким чином, професійний досвід судді не можна розуміти просто як сформовану структуру професійно важливих якостей. Із позиції теорії функціональних систем у літературі у досвіді судді як професіонала виокремлюють чотири базових підсистеми:

- 1) підсистема взаємодії судді з предметом діяльності під час виконання професійного обов'язку;
- 2) підсистема енергетичного забезпечення організму судді як працюючої людини (прийоми саморегуляції, що допомагають впоратись із монотонністю, страхом, стресовим навантаженням, налаштуватися на роботу);
- 3) підсистема спонтанної активності судді (забезпечує оперування образами, емоційними переживаннями, творчим підходом до абстрактних норм права);
- 4) підсистема інтегральної саморегуляції (підтримка і координація трьох вищезазначених систем та їх функцій) [4, с. 157].

Професійний досвід є видом індивідуального досвіду судді як особистості та однією із підстав прийняття рішення у справі як психологічної реакції останнього на рішення професійних задач, основними характеристиками якого є мета, спрямованість та компетентність.

Мета як характеристика досвіду є процесом становлення універсальності судді як суб'єкта правосуддя, оскільки власний розвиток є універсальною метою перетворення особистості на професіонала. Саме тому мета формується не в образі предмета, що задовольняє певні потреби, а в образі передбачуваного результату професійної діяльності. Такий результат ще на стадії образу спрямований на формування судді, розвиток його нових здібностей; слугує моментом подальшого розгортання змісту мети, тобто цілеспрямованості [5, с. 81]. Сформована мета реалізується суддею у професійній діяльності як система послідовних дій, що вирішують певний обсяг професійних задач. Вирішення кожної конкретної задачі трансформує мету відповідно до набутого суддею досвіду, розвиваючи його професіоналізм та змінюючи траєкторію професійного розвитку. На думку Н.В. Радутної, у досвіді фіксується схема успішних професійних дій через поєднання зв'язку мети і результатів професійної діяльності. Мета у структурі досвіду судді формує її суб'єктивний сенс, що надає цінність отриманому досвіду, оскільки визначає значення діяльності останнього. Отриманий досвід судді стає фрагментом його «життєвої філософії», сприймається ним як власна цінність, обов'язкова для трансляції і відтворення у майбутньому. Інтеграція та систематизація таких фрагментів утворює «життєву філософію» судді, зокрема й щодо професійної сфери його життєдіяльності. «Життєва філософія» професійної діяльності судді втілюється ним у власну професійну діяльність, скеровуючи напрям траєкторії індивідуального професійного розвитку відповідно до професійної ситуації та його потреб, рівня його професійної спрямованості. Чим вищий рівень професійної спрямованості судді, тим більш значущими є для нього досягнення у професійній сфері. Мотив професійних досягнень перетворюється на сенсоутворюючий мотив усієї життєдіяльності останнього. Професійна кар'єра стає метою його життя. Набутий професійний досвід детермінує індивідуальний стиль професійної діяльності, який, у свою чергу, досить тісно пов'язаний із компетентністю судді [5, с. 82].

Компетентність як характеристика професійного досвіду судді є універсальною психологічною передумовою та інтегральною детермінантою професійної підготовки майбутнього судді й у подальшому визначає його успішність у професійно-практичній діяльності [6, с. 147]. У наукових джерелах компетентність судді розглядають як рівень поінформованості останнього у сфері права і чинного законодавства, який постійно та систематично ним удосконалюється. Специфіка професійного досвіду судді полягає у високому рівні розумових здібностей останнього, що ґрунтуються на здатності до правового аналітичного й абстрактного мислення, інтелектуальної допитливості судді, ясного мислення і вираження власних думок (здорового міркування, обґрунтованості дій); на знаннях про логічні помилки в міркуваннях і можливості їх запобігання. Поряд із питаннями права і законодавства професійний досвід ґрунтується і на власних дослідженнях та висновках етичного характеру, які супроводжують діяльність судді у здійсненні правосуддя [5, с. 82].

Спрямованість як характеристика професійного досвіду судді у наукових джерелах розуміється як сукупність моральних, інтелектуальних, характерологічних і психофізіологічних якостей судді [6, с. 55]. Професійна спрямованість судді містить у собі такі елементи:

1) усвідомлення свого професійного обов'язку. Почуття обов'язку передбачає турботу про професійну честь, постійне вдосконалення своєї професійної майстерності, прагнення виховувати своєю діяльністю шанобливе ставлення до закону, правосуддя. Професійний обов'язок судді поєднується з високими етичними вимогами, серед яких важливе місце посідає суддівська совість. Як поняття моральної свідомості совість виражає здатність особистості здійснювати самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки. Суддівська совість змушує суддю, по-перше, співвідносити свої рішення з нормами права і моралі; по-друге, у своїй діяльності керуватися власними переконаннями і протистояти різноманітним зовнішнім впливам;

2) рівень професійної правосвідомості. Особливість прояву правосвідомості судді полягає у тому, що свої висновки у справі він співвідносить із власною правосвідомістю. У кожному конкретному випадку суддя визначає, чи відповідає його особиста правова оцінка фактів і подій у конкретній справі і рішення, яке ухвалюється, вимогам закону;

3) творчий підхід до здійснення суддівських функцій. Незважаючи на те, що професійна діяльність судді чітко регламентована законом, у роботі досвідчених суддів завжди присутній елемент творчості, оригінальності, неповторності;

4) нетерпимість до порушення вимог законності. Цей елемент професійної спрямованості судді означає, що у своїй роботі він прагне сформувати такий зміст знань про обставини справи, який вірогідний й отриманий відповідно до вимог закону. Крім того, нетерпимість до порушення вимог законності свідчить про чітке виконання усіх процесуальних норм, про відсутність формалізму і поверховості щодо вивчення справи, її розгляду і щодо ухвалення рішення у справі.

О.Є. Куренкова виокремлює чотири компоненти професійного досвіду судді: аксіологічний, пізнавальний, дієвий і комунікативний [7, с. 163]. Науковець розташовує елементи у порядку їх значущості та за кожним із компонентів закріплює певний зміст:

- аксіологічний компонент становлять ціннісні орієнтації, що визначають соціальні установки і спрямованість судді як особистості;
- пізнавальний компонент містить у собі соціальні поняття, уявлення, судження, переконання судді;
- дієвий – містить сукупність історично накопиченої практичної діяльності, а саме вміння та навички судді;
- комунікативний – включає навички соціальної взаємодії, пристосованість, володіння культурою мовлення [7, с. 164].

Професійний досвід судді формується також на підставі таких важливих якостей судді, як чесність, справедливість, принциповість, неупередженість стосовно справи і людей. Саме ці якості судді сприяють повноті, об'єктивності і різнобічності вивчення обставин справи, прийняттю законного рішення і винесенню обґрунтованого вироку. Неприпустимо виникнення у судді такого психологічного феномена, як упереджене ставлення до підсудного або потерпілого.

Уміння керувати своїми почуттями, виявляти витримку, самовладання – ці якості набуваються суддею у процесі професійного досвіду та є необхідними судді, оскільки судова діяльність завжди пов'язана з емоціями, причому часто з негативними, бо злочин і сам злочинець викликають у судді, як і будь-якої людини, почуття обурення, презирства. Проте суддя, внутрішньо переживаючи факти і події, не повинен під час їх сприйняття виявляти свої емоції зовні. Його неупереджена поведінка може сприяти встановленню об'єктивної істини у справі. Крім того, подібна поведінка судді забезпечує і виховний вплив судового розгляду.

Судовий досвід характеризується і такими вольовими якостями останнього, як рішучість, впевненість, самостійність, сміливість. Складно перебороти сумніви і коливання, здійснити конструктивну діяльність і прийняти рішення, якщо суддя не має вольових якостей. Слід мати на увазі і такі фактори у діяльності судді, як дефіцит часу, робота в умовах інформаційних перешкод. Усе це ще раз підкреслює значущість формування і розвитку у судді зазначених вольових якостей, що набуваються із професійним досвідом.

Таким чином, професійний досвід розглядається нами як структурний компонент психологічної системи судді як суб'єкта професійної діяльності, що інтегрує у собі мету як психологічну умову шляху професійної діяльності, спрямованість як сенсоутворюючий мотив професійної діяльності та компетентність як передумову психологічної готовності судді як фахівця до виконання покладених на нього професійних обов'язків.

Професійний досвід судді складається із моральних якостей судді, серед яких ми можемо виокремити усвідомлення соціальної значущості судового рішення і загострене відчуття власного обов'язку щодо справедливого розгляду і вирішення судової справи. Судова істина постає як результат кропіткої роботи зі встановлення причин правопорушення, ознайомлення із характеристикою особи підсудного, визначення вагомості доказів сторін та оцінки дій підсудного з моральної позиції. Судове рішення, вид і міра покарання повинні відповідати встановленій у судовому процесі небезпеці для суспільства як самого правопорушення, так і особи, яка його вчинила.

Суддя об'єктивний і неупереджений створює атмосферу процесуальної рівності сторін, очевидно не тільки для присутніх у залі суду, а й для безпосередніх учасників судового розгляду справи. Недоречним є прояв симпатії або антипатії до будь-якого з учасників судового процесу. Один з обов'язків судді, виконання якого є умовою досягнення об'єктивності правосуддя, на думку А.С. Коблікова, полягає у тому, що суддя повинен переконатись у тому, що: 1) підсудний розуміє звинувачення, висунуті проти нього; 2) відповідь підсудного, якою він визнає або не визнає свою провину, ґрунтується на правильному розумінні суті обвинувачення; 3) юридична необізнаність підсудного не зумовлена його помилковою відповіддю [8, с. 72].

Негативно вплинути на об'єктивність правосуддя може некритичне ставлення судді до матеріалів судової справи, наданих за результатами попередніх слідчих дій. Поверхневе ознайомлення із матеріалами справи, оцінка її як типової свідчить про формальне ставлення судді до своїх обов'язків. Можливими наслідками цього стають найбільш значущі судові помилки – засудження невинних, а також несправедливо суворе покарання осіб, які справді вчинили правопорушення.

Висновки. На судове рішення впливає багато абсолютно різнопланових чинників – психологічних, виробничих, організаційних, економічних, часових, особових тощо. До них можна віднести професіоналізм судді; організацію судового процесу; склад учасників процесу; територіальне розташування суду; процедурну форму ухвалення рішення – усну або письмову; сімейні й особисті обставини як учасників процесу, так і працівників суду та ін. Отже, професійний досвід судді роз-

глядається нами з урахуванням специфіки й особливостей судової діяльності, яка полягає у правовій регламентації професійної поведінки, екстремальному характері правової діяльності, владному, обов'язковому характері професійних повноважень, нестандартному, творчому характері праці судді, процесуальній самостійності, персональній відповідальності судді за прийняття судових рішень. На підставі цього ми маємо змогу визначити професійний досвід судді як цілісний безперервний процес становлення судді як фахівця, який починається з моменту вибору і прийняття майбутньої професії і закінчується, коли суддя припиняє активну трудову діяльність.

Список використаних джерел:

1. Игнатов В.Г. Профессиональная культура и профессионализм государственной службы: контекст истории и современность / В.Г. Игнатов, В.К. Белолипецкий. – Ростов : МарТ, 2000. – 256 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М. : Изд-во Ин-та практической психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
3. Титаренко Т.М. Життєвий шлях / Т.М. Титаренко ; [О.В. Киричук, В.А. Романець, В.О. Татенко В.О. та ін.] // Основи психології. – К. : Либідь, 1995. – 456 с.
4. Холодная М.А. Когнитивные стили о природе индивидуального ума / М.А. Холодная. – 2 изд. – СПб. : Питер, 2004 – 384 с.
5. Радутная Н.В. Этика судьи / Н.В. Радутная // Этика судьи. – М. : Рос. акад. правосудия, 2001. – С. 81–82.
6. Parsons T. The Professions and Social Structure (1939) // Parsons T. Essays in Sociological / T. Parsons. – P. 35. Цит по: Абрамов Р.М. Профессиональный комплекс в социальной структуре общества (по работам Т. Парсонса) / Р.М. Абрамов // Социологические исследования. – 2004. – № 1. – С. 34–36.
7. Куренкова О.Є. Професійний досвід як суб'єктивно-психологічна реальність / О.Є. Куренкова // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Хмельницький, 24–25 квіт. 2014 р.) / [ред. кол.: Є.М. Потапчук (голов. ред.), О.В. Кулешова, Л.О. Подкоритова, В.К. Гаврилькевич, Л.Г. Параскевич]. – Хмельницький : ХНУ, 2014. – С. 163–165.
8. Кобликов А.С. Юридическая этика / А.С. Кобликов. – М. : НОРМА ; ИНФА-М, 2000. – 563 с.

